

ІДЕЯ СОФІЇ-ЦЕРКВИ НА ТЕРЕНАХ ДАВНЬОЇ РУСИ

У візантійській богословській традиції ідею Софії переважно ототожнювали із Христом-Логосом, що засвідчує посвята головного храму імперії - Софії Константинопольської, яка була храмом втіленого Слова Божого (Христа-Логоса), а її храмовим святом було свято Христового Різдва¹. Хоча, як це впливає із Святого Письма, Премудрість є хоч і найдовершенішим, але все-таки творінням Божим. "Господь створив мене (Премудрість - Р.Д.) на початку своєї дороги, перше чинив своїх, спервовіку" (Пр. 8: 22). В той час, Христос-Логос не може бути створеним за визначенням, бо є другою іпостасю Святої Трійці. Всі спроби дорівняти Софію й Христа, що спостерігалися, заводили проблему в глухий кут. Вихід було знайдено, як нам здається, завдяки співвіднесенню (не ототожненню) Софії з Богородицею, а вже через неї з Христом-Логосом, що було здійснено на Русі. Невипадково храмове свято Софії Київської припадало на день Різдва Богородиці². Саме тут (на відміну від Заходу, де цією проблемою тоді не переймалися) наполегливо шукали конкретне уявлення про Софію. Подальший розвиток богословської думки додав до цього переліку інші визначення Софії: уособлене Дівство Богоматері, Церкву Христову, зібране людство тощо³. Проте ідея Софії трансцендентна людському розумові, бо дискурсивне мислення, що народжує поняття, є, за визначенням о. Сергія Булгакова,

¹ Митрополит Євгеній Болховітінюв. Вибрані праці з історії Києва. - К.: Либідь - ІСА, 1995. - С. 48, пос. № 18; Флоренский П. А. София // Богословский вестник. - 1911 - № 7. - С. 610; Лебединцев П. Г. Киево-Софийский собор. - К., 1890. - С. 18.

² Флоренский П. А. София // Богословский вестник. - 1911. - № 7. - С. 605; Трубецкой С. Н. О святой Софии, Премудрости Божией // Вопросы философии. - 1995. - № 9. - С. 167, сн. № 23.

³ Флоренский П. А. София // Богословский вестник. - С. 605.

тільки логікою, а не Логосом⁴, згідно з твердженням Святого Письма: "Цьогосвітня бо мудрість - у Бога глупота". (1 Кор. 3: 19.)

Справа в тому, що коли єдиний і цілісний об'єкт релігійного сприйняття переходить у царину розмірковування, то там він розпорошується на безліч аспектів, на окремі грані, на "уламки святині й немає в них благодаті"⁵. У цьому випадку, в образі Софії ці грані не знаходяться в явній антиномії одна до одної, тому що репрезентують не протилежне, а різне. Кожна з цих розумових граней безпосереднього переживання Софії відмінна від інших і логічно з ними не пов'язана. Зв'язок окремих граней є синтетичним, а не аналітичним і надається тільки а posteriori, у вигляді одкровення, тобто як факт духовного досвіду. У царині розуму поняття про релігійний об'єкт можуть бути тільки механічно додані один до одного, бо неможливо з'ясувати, що в трансцендентному світі надається спочатку, а що потім - там все єдино. Можна лише стверджувати, що Софія-Сутність є Початком, бо була створена на початку "... від віку була я встановлена, від початку, від правіку землі" (Пр. 8: 23). Створена до "початкового пороку всесвіту" (Пр. 8: 26), Софія сама брала участь у світотворенні в якості "майстра Господа" (Пр. 8: 30).

Отже, світ - створений в Софії, вона мешкає між Богом та світом, існує між буттям та інобуттям, не будучи ні тим ні іншим, але ними двома одночасно. Проте згідно із Книгою Буття: "На початку Бог створив небо і землю" (М. 1:1). Софія, отже, є межею між небом (світом трансцендентним) і землею (світом профанічним), яка одночасно їх відокремлює та сполучає. Причому це спостерігається в усіх визначеннях Софії; й там, де вона - сходження Бога до людини, відбиток образу Божого в людині, "іскра Божа" (бо є метафізичною природою тварної сутності) й там, де вона - долучення людини до Бога, також і "софійним життям" (тобто діяльністю, бо є психологічним і гносеологічним процесом). Вона є буттям і діяльністю одночасно, одкровенням світу горнього в світі дольнім як, до речі, Богоматір і Христос. Бо віра, на відміну від науки, своє знання догматичної істини сповіщає мовою символів і образів, прикриваючи послідовними протиріччями вищу істинність і глибину споглядання.

Наголошуючи на багатогранності феномену Софії, хочеться визначити один аспект, який, на нашу думку, є провідним для сприйняття цієї ідеї саме нашим народом за часів Давньої Русі. З погляду теології, існувати - означає для людини бути мислимою, "знаною" Богом. Тільки ті,

⁴ Булгаков Сергей. Первообраз и образ. - М.: Искусство, СПб.: Инапресс, 1999. - Т. 1. - С. 205.

⁵ Флоренский П. А. Столп и утверждение истины. - М.: Правда, 1990. - Т. 1. - Кн. 1. - С. 321-322.

Рисунок. Софійський собор в Києві. Головний вівтар

кого "знає" Бог, існують у духовному світі, світі "істинної реальності", як вважають віруючі. Для людини ж - Бог, який перебуває у Вічності, може бути пізнаним тільки у Вічності. Але на землі існує межа сфера, де здійснюється зв'язок людини з Богом, відбувається взаємопізнання, це - Церква.

Проте в "Книзі Приповістей Соломонових" Софія-Сутність свідчить, що саме вона є початком Богопізнання через прояви Бога і справи для Нього (Пр. 8: 22). Тут ідея Софії збігається з ідеєю Церкви в єдине переживання - Софії-Церкви. Можна заперечити, що Церква була створена в світі в певний відтинок часу. Але аналізуючи текст Святого Письма видно, що до того, як з'явитися в Часі, Церква перебувала у Вічності, бо у Вічності, для Бога, час явлений всіма своїми миттєвостями, як єдине Сучасне. Тільки для людини, яка перебуває в часі, події приурочені до певних термінів. Ідея про передіснування світу Церкви, так само, як і ідея про передіснування світу Софії-Премудрості, рясно відображена як у Святому Письмі, так і в творчості Отців Церкви (зокрема, в "Другому посланні св. Климента Римського до Коринфян"). Церква представлена в двох своїх аспектах, по-перше, як досвітова сутність (аспект небесно-еонічний або "містичний"), по-друге, як величина, що розбудовується в світі (аспект "історичний"). Проте це одне й те саме явище видиме під різними кутами з боку небесної містичної форми й з боку земного, емпіричного змісту, який здобуває в першій обожненні і вічності⁶.

Спасіння людини полягає в єдиносутності, єднанні з Церквою й через Церкву, тільки так можна здобути буття. Але як свідчить Святе Писання, все здобуло буття з Премудрістю й через Премудрість: "Відвіку була Я (Премудрість - Р.Д.) - встановлена, від початку, від правіку землі" (Пр. 8: 23). Єдиносутнісною людиною з Церквою робить вдосконалення її "софійних" якостей - смирення, цнотливості, висоти духу й чистоти серця, бо саме серце є органом для сприйняття горнього світу. "А окрасою їм нехай буде не зовнішнє... але захована людина серця в нетлінності лагідного й мовчазного Духа, що дорогоцінне перед Богом" (ІПетр. 3: 3-4). Отже, Софія і є істинна та нетлінна Краса, все інше - лише скороминуча фальш емпіричного світу. Саме цю Красу-Софію відчули серцем послы князя Володимира, вступивши до Церкви "убо не можемЪ забыти красоты тоа"⁷. Проте Краса є одкровенням Святого Духа за визначенням⁸. Отже, Софія-Сутність має відношення до Трипостасного Бога.

⁶ Флоренский П. А. Столп и утверждение истины. - М.: Правда, 1990. - Т. 1. - Кн. 1. - С. 336.

⁷ Радзивилловская летопись // ПСРЛ. - Л.: Наука, 1989. - Т. 38. - С. 50.

⁸ Булгаков Сергей. Первообраз и образ... - Т. 1. - С. 225.

Усі визначення, притаманні Софії, можна віднести й до Діви Марії. Саме Вона перебуває на межі, яка відокремлює творіння від Творця, саме Вона є носієм Софії як і носієм Істинної Церкви. В іконографічних композиціях "Вознесіння" Марія в оточенні апостолів, у позі Оранти з піднятими руками символізує створену Церкву Земну⁹, а грандіозна виокремлена фігура Оранти в Софії Київській, зображена на золотому тлі (золото - колір Царства Небесного) символізує Церкву взагалі, в двох її аспектах - Земному (бо зображення Марії без корони - атрибут Небесної Цариці) й Небесному.

Софія-Марія-Церква - якщо для розумового сприйняття ці ідеї важко об'єднати в єдиний образ, то для віри це переживання неможливо відокремити.

Якщо щільніше підійти до конкретного втілення ідеї Софії в храмі, то спочатку необхідно визначити, що є життям храму, його вічним оновленням Святим Духом. Незаперечною відповідь полягає в тому, що це - літургія. Великий і таємничий зв'язок ідеї літургії з ідеєю Софії проявляється не в розумі й слові, а в досвіді та дії. Літургія позначає земний образ інобуття, Софійну дійсність на землі, проекцію земного світу в буття Софії, - але всі ці характеристики суто зовнішні. Зсередини, в досвідному переживанні віруючого, літургія є його особистим перебуванням в інобутті.

Отже, зовні - це дійсність, що уявляється як Софія, зсередини - це Софія, що переживається як дійсність. Суть літургії полягає в Євхаристії, яка є Таємною Вечерею Христа, його Трапезою. У цьому аспекті слід зазначити, що провідною дією Софії, за Святим Письмом, також є Трапеза. "Мудрість свій дім збудувала, сім стовпів своїх витесала. Зарізала жертву, змішала вино своє й трапезу свою приготувала" (виділення наше - Р.Д.) (Пр. 9: 1-2).

Не випадково "Євхаристія" є центральною композицією вітваря Софії Київської, бо саме вона є головним таїнством Церкви. Під цією композицією розміщено "Святительський чин", який репрезентує наступників апостольського служіння в розбудові Церкви Земної, причому цілком імовірно, що в його центрі колись були зображення апостолів-корифеїв Петра й Павла¹⁰, які відіграли вирішальну роль у цьому будівництві. Далі на стінах і склепіннях вітварної віми розташовані фігури старозавітних патріархів, царів і священників, які прообразували Церкву Христову задовго до Боговтілення. Таке поєднання сюжетів створювало цілісний образ Церкви, що була прообразована в патріархах, сповіщена в пророках, прикрашена в ієрархах, вдосконалена в мучениках

⁹ Айналов Д., Редін Е. Киево-Софийский собор. Исследование древней мозаической и фресковой живописи. - Санкт-Петербург, 1889. - С. 39-40.

¹⁰ Там само. - С. 111.

(зображення мучеників розташовані на центральних підпружних арках Софійського собору). Зовнішнім оздобленням цієї вівтарної програми служили: з одного боку - композиція "Благовіщення", що міститься на обох перед вівтарних стовпах і знаменує період земного будівництва Премудрості, який завершився заснуванням Церкви Земної, а з другого - композиція "Деїсус", що має есхатологічний характер й розташована в zenіті вівтарної арки, якраз над посвятним написом.

Таким чином, вівтарна програма Софії Київської послідовно відтворювала монументальний образ Христової Церкви, заснування якої постає як зворотний пункт світової історії, а її призначення розкривається в світовій есхатологічній перспективі. Такий контекст передбачає аналогічне трактування образу самої Божої Матері як "живого" храму Логоса-Премудрості, прообразу заснованої Ним Церкви й разом з тим "живого" прототипу церковної споруди, що засвідчує посвятний напис над конхою вівтаря (рисунок).

"Бог серед нього (Храму - Р.Д.), нехай не хитається,
Бог допоможе йому, коли ранок настане" (Пс. 45: 6).

Саме тому в Київській Софії не було окремого персоніфікованого образу Премудрості (який, до речі, був розроблений та існував виключно у вітчизняному православ'ї), бо її образом був увесь Храм. Храм Софії був "ликом" Софії. У цьому випадку ідея Софії знаходить своє безпосереднє втілення, бо Церква є "Тілом Христовим", тілом, що має Творець у своєму творінні.

Софія Київська - Храм став тією вершиною, на яку зійшов новонавернений народ руський, максимально наближаючись до горнього світу, храм, де була зібрана його загальна молитва до Бога. Неможливо провести межу, що відокремлює одну Софію від іншої, Софію-храм від тієї Софії, якій цей храм присвячено. Образ буття так вірно й повно увібрав у себе це саме буття, що став невіддільним від нього. Софійна дійсність храму розкривала Софійну дійсність світу.

Отже, похрещена Київська Русь здійснила свій Храм, нарешті Софійне збирання землі, народу й неба було закінчено й Софія-Храм збіглася з Софією-Премудрістю, яка збудувала собі дім (Пс. 9: 1).

117